Quarterly Journal of "Islamic Economics Studies"

Vol. 17 | Issue 1 | Serial 33 | Autumn 2024 | Pages 67-99
Research Paper | Received: 2025/11/01 | Accepted: 2026/06/30
10.30497/ies.2026.249219.2314

Design of a Community Hub-Based Model and Operational Guidelines for Qarḍ al-Ḥasan Credit Cards in Qarḍ al-Ḥasan Banks

Mohammad Reza Esmaeili: Faculty Member, Faculty of Economics, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran

Esmaeili_eco@yahoo.com | 0000-0003-1350-9466

Hossein Barihi: M.A. in Islamic Studies and Financial Management, Imam Sadiq University, Tehran, Iran (Corresponding Author)

Hosseinbarihi6@gmail.com | 0009-0004-1655-3467

Abstract

The aim of this research is to design a center-focused model and executive guidelines for a *qarḍ al-ḥasan* (benevolent loan)-based credit card for *qarḍ al-ḥasan* banks within the framework of the interest-free banking system of the Islamic Republic of Iran. Although the basic concept of a *qarḍ al-ḥasan* credit card and some of its jurisprudential and operational aspects have been addressed in previous studies and banking regulations, the main problem of this research is formulating a mechanism through which the advantages arising from *qarḍ al-ḥasan* deposit acceptance can be aggregated, governed, allocated, and controlled in the form of social (mutual aid) centers. Using an analytical-ijtihadi method and relying on the jurisprudential literature on reward-based deposit acceptance, particularly the views of Mousavian and Maysami, this research first examines the jurisprudential and legal nature of the reward/benefit (positive points), as well as the relationships between the bank, the center, the director, the cardholder, and the acceptor. Then, it proposes an executive guideline for implementing the *qarḍ al-ḥasan* credit card. The research findings indicate that by considering the benefit/positive points as a prioritization and limit-setting indicator, rather than an absolute

right to demand facilities, and by prohibiting the free trading of points and controlling their allocation through the center, some of the jurisprudential ambiguities and economic risks of reward-based deposit acceptance can be mitigated. Furthermore, the proposed model, relying on credit scoring, individual and group guarantees, and center-based supervision, can contribute to a relative improvement in allocative justice, a reduction in spurious demand, and increased efficiency in the circulation of *qarḍ al-ḥasan* funds. The main novelty of this research lies in presenting a center-focused model, analyzing its legal relationships, and developing an independent executive guideline for the *qarḍ al-ḥasan* credit card.

Keywords: Credit Card, Qarz al-Hasan, Islamic Banking, Resalat Bank, Interest deposit, Kanon

JEL Classification: G21, G28, K12, P43, Z12

مطالعات اقتصاد اسلامی
سال هفدهم | شماره اول | پیاپی ۳۳ | پاییز ۱۴۰۳ | صفحات ۶۷-۹۹
مقاله پژوهشی | تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۸/۱۰| تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۴/۰۹
مقاله مدت ۲۵ روز جهت اصلاحات نزد نویسندگان بوده است.

طراحی مدل کانون‌محور و دستورالعمل اجرایی کارت اعتباری قرض‌الحسنه برای بانک‌های قرض‌الحسنه

محمدرضا اسماعیلی: عضو هیئت علمی دانشکده اقتصاد، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران
Esmaeili_eco@yahoo.com | 0000-0003-1350-9466
حسین بریهی: کارشناسی ارشد معارف اسلامی و مدیریت مالی، دانشگاه امام صادق (ع)، تهران، ایران (نویسنده مسئول)
Hosseinbarihi6@gmail.com | 0009-0004-1655-3467

چکیده

هدف این پژوهش، طراحی مدل کانون‌محور و دستورالعمل اجرایی کارت اعتباری مبتنی بر عقد قرض‌الحسنه برای بانک‌های قرض‌الحسنه در چهارچوب نظام بانکداری بدون ربا در جمهوری اسلامی ایران است. اگرچه اصل کارت اعتباری قرض‌الحسنه و برخی ابعاد فقهی و عملیاتی آن در پژوهش‌های پیشین و مقررات بانکی موردتوجه قرار گرفته است، مسئلهٔ اصلی این پژوهش، صورت‌بندی سازوکاری است که از طریق آن بتوان امتیازات ناشی از سپرده‌پذیری قرض‌الحسنه را در قالب کانون‌های همیاری اجتماعی تجمیع، حکمرانی، تخصیص و کنترل کرد.

پژوهش با استفاده از روش تحلیلی- اجتهادی و با اتکا به ادبیات فقهی سپرده‌پذیری امتیازی به‌ویژه دیدگاه‌های مرحوم سید عباس موسویان، ابتدا ماهیت فقهی و حقوقی امتیاز، رابطه بانک، کانون، راهبر، دارنده کارت و پذیرنده را بررسی کرده و سپس دستورالعمل پیشنهادی اجرای کارت اعتباری قرض‌الحسنه را ارائه می‌کند. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که در صورت تلقی امتیاز به‌عنوان شاخص اولویت‌بندی و سقف‌گذاری، نه حق قطعی مطالبه تسهیلات، و در صورت منع خریدوفروش آزاد امتیاز و کنترل تخصیص از طریق کانون، می‌توان بخشی از شبهات فقهی و ریسک‌های اقتصادی سپرده‌پذیری امتیازی را کاهش داد. همچنین مدل پیشنهادی با اتکا به اعتبارسنجی، ضمانت‌های فردی و گروهی، و نظارت کانونی، می‌تواند به بهبود نسبی عدالت تخصیصی، کاهش تقاضای کاذب و افزایش کارایی گردش منابع قرض‌الحسنه کمک کند. نوآوری اصلی پژوهش در ارائهٔ مدل کانون‌محور، تحلیل روابط حقوقی آن و تدوین دستورالعمل اجرایی مستقل برای کارت اعتباری قرض‌الحسنه است.

واژگان کلیدی: کارت اعتباری، قرض‌الحسنه، بانکداری اسلامی، قرض‌الحسنه، سپرده امتیازی، کانون‌های اجتماعی

طبقه‌بندی JEL: G21, G28, K12, P43, Z12

مقدمه

امروزه بازارهای پولی و مالی نقش مهم و تعیین‌کننده‌ای در تأمین مالی سرمایه‌گذاری‌ها به عهده دارند و به‌عنوان پایهٔ اصلی توسعهٔ اقتصاد در کشورهای توسعه‌یافته شمرده می‌شوند. بازار پول که به‌طور عمده نظام بانکی کشور آن را اداره می‌کند و کارکرد آن تأمین وجوه کوتاه‌مدت است.

صنعت بانکداری یکی از صنعت‌های پیش‌رو در حوزهٔ فناوری‌های مالی (فینتک) است و به‌دلیل اقبال زیاد مردم به فناوری‌های مالی این حوزه پیوسته در حال پیشرفت است. فناوری‌های مالی چه آن‌هایی که از طریق سامانه‌های تحت وب و یا برنامه‌های تلفن‌های همراه به مشتریان ارائه می‌شود، چه ابزارهای مالی نوین که بانک‌ها از آن برای ارائهٔ خدمات و تسهیلات به مشتریان استفاده می‌کنند، باعث می‌شود تا هزینه‌های بانک کاهش پیدا کرده و مشتری هم با امنیت، سهولت و سرعت بیشتری به خواسته خود برسد.

قرض‌الحسنه، یکی از سنت‌های نیکو در فرهنگ اسلامی- ایرانی مردم ما، ازجمله ابزارهای مالی است که با استفاده از فنّاوری می‌تواند در بستر جامعه مشکلات مالی افراد را برطرف نماید. طراحی کارت اعتباری بر مبنی عقد قرض‌الحسنه، این امکان را می‌دهد تا ضمن گسترش فرهنگ قرض‌الحسنه در کشور، آحاد مردم بتوانند از این تأمین مالی کوتاه‌مدت بهره‌مند گردند.

تعریف مفاهیم

اعتبار: اعتبار در فارسی به‌معنای اعتماد، اطمینان، ارزش، منزلت و راستی و درستی بوده و در اصطلاح بانکی عبارت است از اعتمادی که بانک به شخص دیگری پیدا می‌کند و به اشخاص اجازه می‌دهد تا از منابع بانک به میزان مشخصی استفاده نماید.

کارت اعتباری: کارت اعتباری نوعی روش پرداخت است که دارنده کارت می‌تواند تا سقف اعتباری معینی کالا و خدمات را خرید کند و طی دوره‌ای معین، اعتبار دریافتی را تسویه یا آنکه متناسب با افزایش دوره، هزینه مازاد (سود) بپردازد (Adil Manzoor Bakhshi, 2006).

سپرده‌پذیری امتیازی: سپرده‌پذیری امتیازی آن است که تعدادی از افراد با یکدیگر توافق می‌کنند تا به‌صورت تدریجی مبالغی را در اختیار یک مؤسسه سپرده‌پذیر قرار دهند تا این صندوق با مجموع منابع جمع‌آوری‌شده به اعطای تسهیلات به آن‌ها بپردازد؛ به‌نحوی که

تمامی اعضای عضو صندوق به‌تدریج و بر اساس منطق از پیش تعیین‌شده بتوانند از منابع و تسهیلات صندوق استفاده کنند (Clifford, 1956).

قرض: واژه‌ای عربی از باب «قَرَضَ یَقرِضُ قَرضاً» بوده و به معنای بریدن و قطع کردن است (ابن منظور، ۱۴۰۵ق). در اصلاح مالی نیز به معنای در اختیار قرار دادن سرمایه به فردی است که به سرمایه نیاز دارد و در ازای آن سودی طلب نمی‌شود.

واژه «قرض‌الحسنه» در آیات، روایات و کلمات فقها به کار نرفته است. در زبان عربی از عبارت «القرض» و یا «القرض الحسن» به‌عنوان معادل آن استفاده می‌شود (رفیعی، ۱۳۸۵).

بیان مسئله

یکی از تفاوت‌های اساسی مکتب اقتصادی اسلام با سایر مکاتب اقتصادی، توجه خاص آن به نیازمندان، آسیب‌دیدگان و اقشار ضعیف جامعه است و برای تأمین نیازهای معیشتی آنان راهکارهای انسانی و مناسب با شأن و کرامت انسان در نظر گرفته است. یکی از این راه‌ها که در قرآن و روایات مورد تشویق و ترغیب جدی بوده، اعطای قرض بدون بهره و به‌اصطلاح «قرض حسن» یا «قرض‌الحسنه» است. فرد نیکوکار با دادن بخشی از اموال خود به افراد نیازمند، احتیاج او را تأمین می‌کند و او را قادر می‌سازد برخی از فشارهای پدیدآمده در زندگی را با کمک همنوعان پشت سر گذارد (موسویان، ۱۳۸۲).

بانک قرض‌الحسنه به‌عنوان مجموعه‌ای از نظام بانکداری بدون ربا، با توجه به ساختار خاص خود در تجهیز و تخصیص منابع، نیازمند طراحی مدل‌هایی در جهت درآمدسازیِ متناسب با قوانین و مقررات این نوع بانکداری است. بانک‌های قرض‌الحسنه با توجه به اینکه انتفاعی نیستند؛ می‌توانند از ابزار کارت اعتباری استفاده نموده و حجم سپرده بیشتری را وارد این حوزه نمایند. به این منظور باید راه‌حل‌های مناسبی جهت انطباق کارت اعتباری با فقه امامیه و قوانین نظام بانکداری ایران ارائه گردد.

سابقه پژوهش

در اینجا برخی از پژوهش‌های صورت‌گرفته در حوزهٔ کارت‌های اعتباری بررسی می‌شود:

رواس‌قلعه‌جی و موسویان (۱۳۸۳)، در مقالهٔ «کارت‌های اعتباری در پرتو فقه و شریعت» با تبیین دیدگاه‌های مطرح دربارهٔ روابط حقوقی عناصر دخیل در معاملات کارت‌های اعتباری

و ماهیت درآمد و منافع هر یک از عناصر، با توجه به نظر فقهای اهل سنت، مجاز و غیرمجاز بودن هر یک از انواع کارت‌های اعتباری (حواله، وکالت، قرض و کفالت) را بررسی می‌کنند.

اولدشو و همکاران (۲۰۰۸) در کتابی با عنوان «راهنمای کارت اعتباری»، ابعاد مختلف کارت‌های اعتباری را بررسی کرده‌اند. آنان کارت‌های اعتباری را روشی بهینه و مناسب برای انجام معاملات و راهکاری برای حذف اسکناس‌های فیزیکی می‌دانند که از این طریق می‌توان مقدار مشخصی اعتبار به صاحب کارت اعتباری تخصیص داد.

موسویان و احمدی (۱۳۹۰) در مقالهٔ «بررسی تطبیقی مدل‌های عملیاتی کارت اعتباری در بانکداری اسلامی» مدل‌های ارائه‌شده را برای کارت‌های اعتباری با توجه به فقه اسلامی بررسی می‌نمایند و با توجه به عقود مختلف اسلامی که قابلیت تطبیق با این کارت‌ها را دارند، موضوع را تحلیل می‌کنند.

موسویان و میثمی (۱۳۹۳) در کتاب «بانکداری اسلامی» (و در فصل دهم آن کتاب)، انواع کارت‌های اعتباری را بررسی می‌کنند و آن را از منظر عقود مرابحه، اجاره، تورق، بیع‌العینه و قرض‌الحسنه ارزیابی می‌نمایند. در انتها کارت اعتباری مرابحه به‌عنوان راهکار مطلوب معرفی می‌شود و کارت اعتباری قرض‌الحسنه به‌دلیل محدودیت منابع قرض‌الحسنه، عدم قابلیت تقسیط به همراه زیاده، محدود بودن گروه هدف و... رد می‌گردد.

نظرپور و همکاران (۱۳۹۵) در مقالهٔ «کارت اعتباری بر اساس قرض‌الحسنه ابزاری در جهت توسعهٔ بانکداری قرض‌الحسنه» که با روش توصیفی و تحلیل محتوا با استفاده از منابع کتابخانه‌ای بوده است، ضمن تعریف کارت‌های اعتباری و ضرورت استفاده از آن، امکان طراحی فقهی کارت اعتباری قرض‌الحسنه را بررسی کرده و درنهایت، الگوی مطلوب خود را ارائه می‌کنند.

موسویان و میثمی (۱۳۹۷) در کتابی با عنوان «قرض‌الحسنه تعاونی در اسلام، الگوی جدید توسعهٔ فعالیت‌های قرض‌الحسنه در کشور»، سپرده‌پذیری امتیازی را در قرض‌الحسنه بیان و تبیین می‌نمایند و الگوی نوینی را در بانکداری قرض‌الحسنه معرفی می‌کنند. سپس آن را از منظر فقهی تحلیل کرده و در انتها سپرده‌پذیری امتیازی را راهکاری مناسب برای افزایش کارایی در قرض‌الحسنه می‌دانند.

پرندآور (۱۳۹۷) در پایان‌نامه خود با عنوان «تحلیل وضعیت قرض‌الحسنه در ایران و

ارائهٔ راهکارهای احیای آن» با مطالعه و بررسی نهادهای مرتبط با قرض‌الحسنه و آسیب‌شناسی نهادها و منابع قرض‌الحسنه در کشور، راهکارهای فرهنگی را برای احیای سنت قرض‌الحسنه مطرح می‌کند.

محرابی (۱۴۰۳) در گزارش پژوهشی با عنوان «بررسی وضعیت قرض‌الحسنه در نظام بانکی کشور و راه‌های تقویت آن»، تحقق کامل بانکداری اسلامی نیازمند اصلاح قوانین و سیاست‌های قرض‌الحسنه می‌داند و راهکارهایی شامل تغییر عقد سپرده‌های جاری به وکالت، تخصیص بهینهٔ منابع، کاهش ذخیرهٔ قانونی، و استفاده از فناوری برای بهبود عملکرد قرض‌الحسنه در نظام بانکی پیشنهاد می‌شود.

باوجودآنکه در مطالعات پیشین، اصل امکان‌سنجی فقهی کارت اعتباری قرض‌الحسنه، انواع کارت‌های اعتباری اسلامی و همچنین، سپرده‌پذیری امتیازی در بانکداری قرض‌الحسنه بررسی شده است، همچنان چند خلأ مهم در ادبیات موضوع باقی است. نخست، اغلب مطالعات پیشین، کارت اعتباری قرض‌الحسنه را به‌صورت مستقل و بدون پیوند نهادی با کانون‌های همیاری اجتماعی بررسی کرده‌اند. دوم، سازوکار تجمیع، حکمرانی و تخصیص امتیاز در سطح یک کانون اجتماعی و نسبت آن با بانک قرض‌الحسنه کمتر به‌صورت عملیاتی و دستورالعملی تبیین شده است. سوم، رابطهٔ فقهی و اقتصادی میان امتیاز، سپرده‌گذاری، اولویت تخصیص و امکان انتقال کنترل‌شده امتیاز نیازمند صورت‌بندی دقیق‌تری است. چهارم، در ادبیات موجود، دستورالعمل اجرایی مشخصی برای پیوند میان کارت اعتباری قرض‌الحسنه، کانون اجتماعی، سپرده‌پذیری امتیازی، اعتبارسنجی، ضمانت و کنترل ریسک ارائه نشده است.

براین‌اساس، نوآوری این پژوهش نه در ادعای ابداع اصل کارت اعتباری قرض‌الحسنه، بلکه در طراحی مدل کانون‌محور و تدوین دستورالعمل اجرایی کارت اعتباری قرض‌الحسنه برای بانک‌های قرض‌الحسنه است. در این مدل، کانون همیاری اجتماعی نقش واسط حکمرانی امتیاز را ایفا می‌کند و امتیاز، صرفاً به‌عنوان شاخص اولویت‌بندی و سقف‌گذاری در تخصیص منابع قرض‌الحسنه استفاده می‌گردد.

تاریخچه کارت اعتباری

کارت اعتباری به سال‌های قبل از جنگ جهانی اول مربوط می‌شود. با افزایش تعداد خرده‌فروشی‌ها و افزایش مشتریان، شناسایی افراد دارای اعتبار مشکل شد؛ بنابراین، نیاز به یک شکل (فرم) شناسایی برای افراد احساس می‌شد، این قالب همان کارت اعتباری است که به‌مرور زمان کامل‌تر شده است (Cochran, 1971).

در اواخر دهه ۱۹۹۲ با توسعهٔ فناوری اطلاعات و تجهیزات رایانه‌ای که موجب کاهش هزینه‌های معاملاتی در ارائهٔ خدمات کارت اعتباری شدند، ظرفیت سودآوری برنامه‌های بانک‌ها برای ورود به کسب‌وکار کارت‌های اعتباری افزایش یافت. درواقع، کارت اعتباری بانکی به‌قدری سودآور بوده که حتی مؤسسات غیرمالی مانند «جنرال موتورز»، «مارکز اند اسپنسر» نیز وارد کسب‌وکار کارت اعتباری شده‌اند. از سوی دیگر، کارت اعتباری برای مشتریان نیز منافع زیادی به همراه دارد و موجب می‌شود تا مشتریان به سهولت و سرعت بیشتری به تسهیلات دسترسی پیدا کنند (خوانساری، ۱۳۹۵).

عناصر تشکیل‌دهنده کارت‌های اعتباری

یک. صادرکننده کارت[1]

بانک یا مؤسسه مالی است که به انتشار کارت‌های اعتباری اقدام کرده، طبق ضوابط خاص، آن‌ها را در اختیار مشتریان می‌گذارد. بانک یا مؤسسه ناشر افزون بر عملیات انتشار، با مراکز تجاری و خدماتی قرارداد منعقد می‌کند که در صورت مراجعه دارندگان کارت، مطابق ضوابط و بدون مطالبه پول نقد، کالا و خدمات در اختیار آنان قرار دهد.

دو. دارندهٔ کارت[2]

هر شخص حقیقی یا حقوقی که واجد شرایط است، با مراجعه به بانک یا مؤسسه مالی صادرکننده کارت، می‌تواند کارت اعتباری دریافت کند و به‌وسیلهٔ آن می‌تواند بدون پرداخت وجه نقد، کالا و خدمات موردنیاز را خریداری کرده و مطابق ضوابط، قیمت آن‌ها را به صادرکننده کارت بپردازد.

---

1. issuing bank
2. card holders

سه. پذیرندهٔ کارت[1]

کلیه مراکز تجاری، خدماتی و مالی بر اساس قراردادی که با صادرکننده کارت امضاء می‌کنند، پذیرهٔ کارت اعتباری هستند. در صورت مراجعهٔ دارندگان کارت، کالا و خدمات موردنیاز را به آنان ارائه کرده؛ سپس طبق قرارداد بهای کالا و خدمات را از صادرکننده کارت دریافت کنند.

چهار. کارگزار تهاتر یا تصفیه

در مواردی که صادرکننده کارت می‌خواهد دایره پذیرش کارت را فراتر از منطقه یا کشور گسترش دهد، نیازمند بانک و مؤسسه‌های مالی است که نقش واسط را در تصفیه ایفا کنند. در این موارد، بانک یا مؤسسه مالی واسطه، با پذیرندهٔ کارت قرارداد می‌بندد تا در مقابل اسناد دریافتی طبق مقررات، پس از کسر کارمزد، حساب او را بستانکار کند؛ سپس طبق قراردادی که با صادرکننده کارت دارد (هزینه را) از او بگیرد (موسویان، ۱۳۸۴).

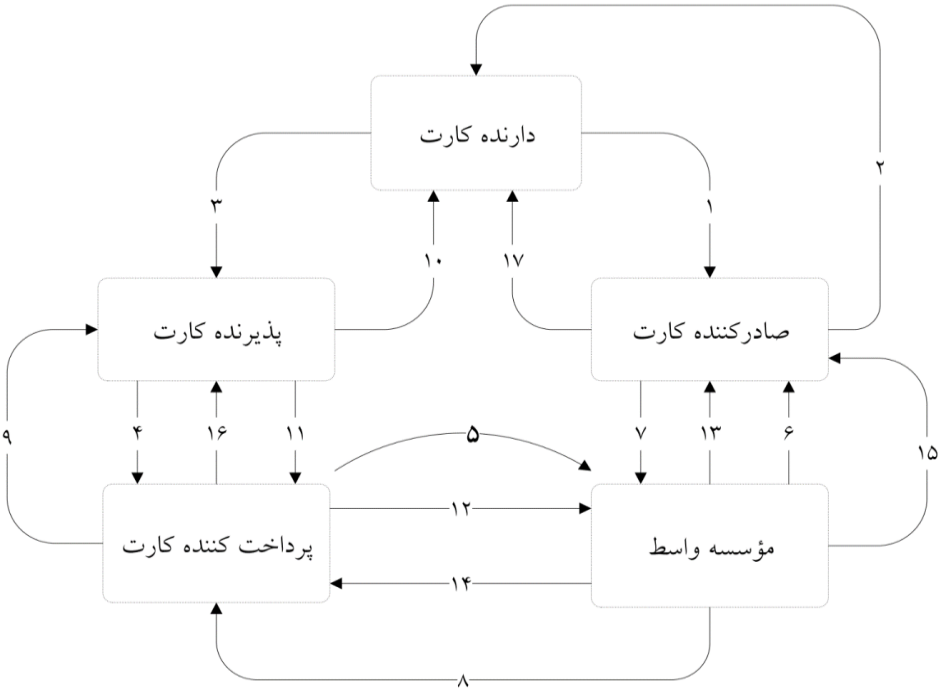
مدل عملیاتی کارت اعتباری

کارت اعتباری در ساده‌ترین صورت، ابزاری است که بر اساس آن بانک برای دارندهٔ کارت سقف اعتباری تعیین می‌کند؛ دارندهٔ کارت در شبکهٔ پذیرندگان خرید می‌کند؛ بانک با پذیرنده تسویه کرده و دارندهٔ کارت بابت مبلغ مصرف‌شده بدهکار بانک می‌شود.

مدل عملیاتی زیر بر اساس تفاوت بین بانک صادرکننده و بانک پرداخت‌کننده طراحی شده و در صورتی که این دو بانک یکسان باشند، مراحل کوتاه‌تر می‌شود (احمدی، ۱۳۹۱).

---

1. merchant

شکل ۱. مدل عملیاتی کارت اعتباری
(احمدی، ۱۳۹۱)

کلیات طراحی کارت اعتباری قرض‌الحسنه

در مدل پیشنهادی این پژوهش، کارت اعتباری قرض‌الحسنه بر پایهٔ سه رکن اصلی طراحی می‌شود: بانک قرض‌الحسنه، کانون همیاری اجتماعی و دارندهٔ کارت. اعضای کانون با افتتاح حساب و انجام فعالیت مالی نزد بانک، امتیازاتی ایجاد می‌کنند که در سطح کانون تجمیع می‌شود. این امتیاز، حق قطعی دریافت تسهیلات نیست بلکه شاخصی برای اولویت‌بندی، سقف‌گذاری و تخصیص اعتبار به اعضای نیازمند کانون است.

فرایند اجرایی مدل بدین‌صورت است که عضو متقاضی، درخواست استفاده از کارت اعتباری را به راهبر کانون اعلام می‌کند. راهبر پس از بررسی ضرورت درخواست، سابقهٔ عضو و ظرفیت امتیازی کانون، درخواست را به بانک ارسال می‌کند. بانک نیز پس از اعتبارسنجی متقاضی، بررسی منابع قابل تخصیص و تعیین سقف اعتبار، کارت اعتباری

قرض‌الحسنه را صادر یا شارژ می‌کند. دارندهٔ کارت در محدودهٔ سقف تعیین‌شده نزد پذیرندگان کالا یا خدمت دریافت می‌کند و بانک مبلغ خرید را با پذیرنده تسویه می‌کند. پس‌ازآن، دارندهٔ کارت بابت مبلغ مصرف‌شده به بانک بدهکار شده و باید در مهلت مقرر یا در قالب اقساط قرض‌الحسنه، بدهی خود را بازپرداخت کند.

آنچه جنبهٔ نوآوری این پژوهش بوده و تمرکز تحقیق نیز روی آن صورت گرفته است، بحث تخصیص اعتبار به کانون همیاری اجتماعی تشکیل‌شده در بانک‌های قرض‌الحسنه است. به این صورت که افراد در کنار یکدیگر تصمیم می‌گیرند تا کانونی در بانک قرض‌الحسنه ایجاد کنند. پس از ایجاد کانون، از فعالیت‌های مالی، امتیازاتی جمع می‌شود و این امتیازات در اختیار کانون قرار می‌گیرد. راهبر کانون، درخواست صدور کارت اعتباری را برای افراد به بانک ارسال می‌نماید. افراد معرفی‌شده می‌توانند به میزان اعتباری که کانون اعلام کرده از خدمات کارت اعتباری استفاده کنند.

در طراحی صورت‌گرفته در این پژوهش استخری از امتیاز توسط کانون‌ها تشکیل می‌شود و افراد عضو این امکان را دارند تا حتی بدون داشتن امتیاز کافی و به‌واسطهٔ اعتبار اجتماعی خود در کانون از خدمات کارت اعتباری استفاده کنند. طراحی چنین مدلی فعالیت‌های اجتماعی افراد را پررنگ‌تر کرده و به همین واسطه ریسک احتمال نکول ناشی از عدم پرداخت اقساط را به بانک کاهش می‌دهد.

یکی از نگرانی‌هایی که در گذشته دربارهٔ کارت اعتباری قرض‌الحسنه وجود داشت، استفاده از منابع محدود قرض‌الحسنه برای نیازهای غیرضروری بود. در مدل پیشنهادی، برای کاهش این نگرانی، درخواست صدور یا شارژ کارت ابتدا در سطح کانون بررسی می‌شود. راهبر کانون با توجه به شناخت اجتماعی از متقاضی، فوریت نیاز، سابقهٔ عضو و ظرفیت امتیازی کانون، درخواست را ارزیابی کرده و در صورت تأیید، آن را به بانک ارسال می‌کند. بانک نیز پس از اعتبارسنجی و بررسی منابع قابل تخصیص، دربارهٔ صدور کارت و سقف اعتبار تصمیم می‌گیرد؛ بنابراین، تشخیص نیاز صرفاً بر عهده متقاضی نیست بلکه در دو سطح کانون و بانک کنترل می‌شود و این سازوکار می‌تواند احتمال مصرف غیرضروری منابع قرض‌الحسنه را کاهش دهد.

باید توجه داشت که مدل کانون‌محور صرفاً به کارت اعتباری قرض‌الحسنه اختصاص

ندارد. منطق اصلی این مدل، تجمیع امتیازات، حکمرانی جمعی، اولویت‌بندی نیازها و کنترل ریسک از طریق شناخت اجتماعی اعضاست؛ بنابراین، می‌تواند در انواع تسهیلات خرد قرض‌الحسنه، وام‌های ضروری، وام‌های خانوادگی، وام‌های اشتغال خرد و حمایت‌های معیشتی نیز به کار رود. تمرکز این پژوهش بر کارت اعتباری قرض‌الحسنه ازآن‌جهت است که کارت اعتباری، به دلیل سقف اعتبار، مصرف مرحله‌ای، صورت‌حساب دوره‌ای و امکان کنترل پذیرنده، ظرفیت بیشتری برای تبدیل مدل کانون‌محور به یک ابزار پرداخت اعتباری دارد؛ بنابراین، کارت اعتباری قرض‌الحسنه یکی از مصادیق کاربرد مدل کانون‌محور است، نه تمام ظرفیت آن.

درنهایت، باید گفت مدل پیشنهادی باید در چهارچوب نظام بانکداری بدون ربا تحلیل شود، نه با عنوان کلی «بانکداری اسلامی» به معنای عام. از منظر قانونی، مبنای اعطای تسهیلات قرض‌الحسنه، قانون عملیات بانکی بدون ربا و آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌های مربوط به آن است. از منظر مقرراتی نیز، کارت اعتباری قرض‌الحسنه باید با ضوابط ناظر بر تسهیلات خرد، اعتبارسنجی، اخذ وثایق، سقف‌های اعتباری، کارمزد قرض‌الحسنه، گزارش‌دهی به سامانه‌های نظارتی و قواعد شاپرک و مکنا منطبق شود.

براین‌اساس، دستورالعمل پیشنهادی این مقاله باید چند قید اصلی داشته باشد: نخست، کارمزد دریافتی نباید ماهیت سود یا زیاده بر قرض پیدا کند و باید در حدود هزینه‌های مجاز باشد؛ دوم، صدور کارت نباید حق مکتسب و قطعی برای دارندهٔ امتیاز ایجاد کند؛ سوم، سقف اعتبار باید تابع منابع بانک، رتبهٔ اعتباری مشتری و امتیاز قابل تخصیص کانون باشد؛ چهارم، وثایق و تضامین باید در چهارچوب مقررات تسهیلات خرد و اعتبارسنجی اخذ شود؛ پنجم، خریدوفروش امتیاز باید ممنوع و تخصیص امتیاز باید سامانه‌ای و قابل نظارت باشد؛ ششم، بانک مرکزی باید امکان رصد تعداد کارت‌ها، سقف اعتبارات، وضعیت نکول و نحوهٔ تسویه را داشته باشد.

تبیین مدل طراحی‌شده

در این مدل برای استفاده از کارت اعتباری، افراد به‌واسطهٔ کانون‌های شکل‌گرفته در بانک قرض‌الحسنه افتتاح حساب می‌کنند. با این کار امتیاز فعالیت‌های مالی افراد وارد کانون همیاری

اجتماعی بانک قرض‌الحسنه می‌شود. مجموع امتیازات افراد امتیاز کانون همیاری اجتماعی را شکل داده و راهبر کانون این امتیازات را در راستای اهداف کانون مصرف می‌کند.

اعضای کانون در طول دورهٔ عضویت خود بعضاً با مشکلات مالی مواجه می‌شوند که نیاز به تأمین مالی کوتاه‌مدت دارند. با تأیید راهبر کانون همیاری اجتماعی درخواست صدور کارت اعتباری به بانک ارسال می‌شود. اگر مشتری مشکلی در بخش اعتبارسنجی نداشته باشد، در همان روز کارت اعتباری برای او صادر می‌شود.

در حالت استفاده از کارت اعتباری، همیشه در کانون استخری از امتیاز وجود دارد که اعضای کانون در صورت نیاز به استفاده از خدمت کارت اعتباری، با اعلام به راهبر کانون و در صورت تأیید می‌توانند از کارت اعتباری استفاده کنند. در صورت استفاده از کارت اعتباری، امتیاز کانون بیشتر از اندازهٔ اعتبار تخصیصی کاهش یافته و کارت اعتباری عضو شارژ می‌شود.

در صدور کارت اعتباری، امتیاز تخصیص‌یافته از اختیار کانون خارج شده و به دارندهٔ کارت منتقل می‌شود. این امتیاز حتی با شارژ یا تسویهٔ مجدد کارت، تا زمان انقضای کارت به کانون بازنمی‌گردد و دارندهٔ کارت می‌تواند در دورهٔ اعتبار کارت مجدداً از آن استفاده کند؛ ازاین‌رو، امتیاز مصرفی کارت اعتباری بیش از امتیاز لازم برای وام عادی در نظر گرفته می‌شود. در صورت نکول دارندهٔ کارت نیز جریمه‌ای از فرد دریافت نمی‌شود بلکه امتیاز کانون کاهش می‌یابد و ضمانت اصلی بازپرداخت، فشار گروهی، اعتبار اجتماعی و نظارت کانونی است.

لازم به ذکر است برای اخذ کارت اعتباری قرض‌الحسنه مشتری درخواست‌دهنده باید فرایند اعتبارسنجی را طی کند. اعتبارسنجی بانک قرض‌الحسنه را می‌توان حتی قبل از اخذ دریافت تسهیلات و خدمات بانکی انجام داد و اعتبارسنجی صورت‌گرفته تا چندین ماه اعتبار دارد و مشتریان می‌توانند بر اساس آن از تسهیلات و خدمات بانکی استفاده کنند.

وجود کانون همیاری اجتماعی نیز این کمک را می‌کند تا خود افراد کانون نیز نسبت به تخصیص اعتبار حساسیت لازم را داشته باشند؛ زیرا امتیاز مصرفی توسط یک نفر، امتیاز تمامی اعضای کانون است. پس مشخص است که با این کار تقاضای کاذب برای دریافت کارت اعتباری در این حوزه از بین می‌رود.

کارت اعتباری قرض‌الحسنه به‌صورت جمعی و با استفاده از کانون همیاری اجتماعی بانک، این امکان را به وجود می‌آورد تا تمامی آحاد جامعه که عضو کانون هستند، با هر سطح درآمدی و توانایی مالی، امکان استفاده از منابع مالی بانک را داشته باشند.

مقایسهٔ کارت اعتباری متعارف و اسلامی

کارت اعتباری کارکردها و ارکانی دارد که طبق این چهارچوب فعالیت می‌کند و ارائهٔ خدمات مربوطه نیز بر اساس همین چهارچوب‌هایی است که وابسته به ماهیت آن و قوانین موجود در کشور است. تمایز بین این کارت‌ها و ماهیت هر یک، در این بخش مشخص شده و با توجه به ظرفیت‌های هرکدام می‌توان برای امور گوناگون از هرکدام استفاده کرد.

جدول ۱. بررسی ماهیت انواع کارت اعتباری در نظام بانکداری

ملاک‌ها / مدل‌ها	مشروعیت استفاده		جامعیت			کارآمدی	
	فقه شیعه	فقه اهل سنت	رفع نیاز مشتری	تنوع بازپرداخت	بازده ایجاد شده	سهولت در طراحی	قابلیت گسترش
بیع العینه	ندارد	اختلافی	می‌کند	ندارد	افزایش روی فروش	ندارد	دارد
تورق	ندارد	اختلافی	می‌کند	ندارد	افزایش روی فروش	ندارد	دارد
اجاره	دارد	دارد	نمی‌کند	دارد	اجاره عین	دارد	ندارد
حواله	اختلافی	اختلافی	می‌کند	دارد	افزایش روی فروش	دارد	ندارد
جعاله	ندارد	ندارد	می‌کند	دارد	دستمزد ارائه خدمات	دارد	دارد
بیع نسیه	دارد	دارد	نمی‌کند	دارد	افزایش روی مدت زمان پرداخت	ندارد	ندارد
کفالت	اختلافی	اختلافی	می‌کند	ندارد	دستمزد برای تضمین	دارد	ندارد
مرابحه	دارد	دارد	می‌کند	دارد	افزایش روی فروش	دارد	دارد
قرض الحسنه	دارد	اختلافی	می‌کند	ندارد	کارمزد	دارد	دارد
متعارف	ندارد	ندارد	می‌کند	دارد	بهره	دارد	دارد

منبع: یافته‌های پژوهش

با بررسی این جدول، مشخص می‌گردد که کارت اعتباری متعارف به‌واسطهٔ ربوی بودن، در جمهوری اسلامی ایران امکان انتشار ندارد و باید به دنبال راه‌حل‌های جایگزین آن بود. بدین‌منظور، کارت اعتباری مرابحه که مبتنی بر یک عقد شرعی بوده و امکان تعیین نرخ سود را داراست، بررسی شده و درنهایت اجرایی شده است.

تمایز کارت اعتباری قرض‌الحسنه از تسهیلات قرض‌الحسنه عادی و کارت اعتباری مرابحه

ممکن است در نگاه نخست چنین به نظر برسد که کارت اعتباری قرض‌الحسنه تفاوتی با اعطای تسهیلات قرض‌الحسنه عادی ندارد؛ زیرا در هر دو حالت، بانک منابعی را در قالب عقد قرض‌الحسنه در اختیار مشتری قرار می‌دهد. بااین‌حال، تفاوت اصلی این دو ابزار در شیوهٔ تخصیص، مصرف، کنترل و تسویهٔ اعتبار است.

در تسهیلات قرض‌الحسنه عادی، مبلغ تسهیلات معمولاً به‌صورت نقدی یا واریز مستقیم در اختیار مشتری قرار می‌گیرد و پس‌ازآن، مشتری در نحوهٔ مصرف وجه آزادی بیشتری دارد؛ اما در کارت اعتباری قرض‌الحسنه، بانک برای دارندهٔ کارت یک سقف اعتبار مصوب تعیین می‌کند و دارندهٔ کارت می‌تواند در محدودهٔ این سقف، نزد پذیرندگان مشخص‌شده کالا یا خدمت دریافت کند. در این حالت، تسویهٔ وجه به‌جای پرداخت مستقیم به مشتری، میان بانک و پذیرنده انجام می‌شود و مشتری بابت اعتبار مصرف‌شده به بانک بدهکار می‌شود.

بنابراین، عنصر «اعتباری بودن» این ابزار در سه ویژگی اصلی نمود پیدا می‌کند: نخست، وجود سقف اعتبار مصوب و قابل‌کنترل؛ دوم، مصرف اعتبار در شبکهٔ پذیرندگان و نه دریافت نقدی وجه توسط مشتری؛ سوم، صدور صورت‌حساب دوره‌ای و امکان مدیریت بدهی ناشی از تراکنش‌های انجام‌شده. به همین دلیل، کارت اعتباری قرض‌الحسنه را باید ابزار پرداخت اعتباری مبتنی بر عقد قرض‌الحسنه دانست، نه صرفاً واریز یک فقره وام قرض‌الحسنه به حساب مشتری.

کارت اعتباری مرابحه و کارت اعتباری قرض‌الحسنه، دو ابزار رقیب مطلق نیستند بلکه هر یک برای پاسخ به نیاز متفاوتی طراحی می‌شوند. کارت مرابحه برای تأمین مالی خرید کالا با نرخ مشخص و بازپرداخت اقساطی مناسب است، درحالی‌که کارت اعتباری

قرض‌الحسنه برای رفع نیازهای کوتاه‌مدت، ضروری و خرد، با حداقل هزینه برای مشتری و در چهارچوب مأموریت بانک‌های قرض‌الحسنه طراحی می‌شود؛ بنابراین، فلسفهٔ کارت اعتباری قرض‌الحسنه نه جایگزینی کامل کارت مرابحه، بلکه ایجاد ابزاری متناسب با منابع، مأموریت و جامعهٔ هدف بانک‌های قرض‌الحسنه است.

جدول ۲. مقایسه میان کارت اعتباری مرابحه با کارت اعتباری قرض‌الحسنه

محور مقایسه	کارت اعتباری مرابحه	کارت اعتباری قرض‌الحسنه
مبنای قراردادی	بیع مرابحه و فروش اقساطی کالا	عقد قرض‌الحسنه
هزینه استفاده برای مشتری	شامل سود یا نرخ مرابحه	فاقد سود؛ صرفاً کارمزد مجاز
هدف اصلی	تأمین مالی خرید کالا با بازپرداخت اقساطی	پاسخ به نیازهای ضروری، کوتاه‌مدت و خرد
گروه هدف	عموم مشتریان واجد اعتبار	مشتریان بانک‌های قرض‌الحسنه و اعضای کانون‌ها
نسبت با بانک قرض‌الحسنه	الزاماً متناسب با مأموریت بانک قرض‌الحسنه نیست	متناسب با مأموریت بانک قرض‌الحسنه
نحوهٔ کنترل مصرف	از طریق نوع کالا و پذیرنده	از طریق سقف اعتبار، کانون، اعتبارسنجی و پذیرنده
مسئلهٔ فقهی اصلی	صحت بیع مرابحه و تعیین سود، شبهه ربوی بودن بین بخشی از جامعهٔ مذهبی (هرچند چنین شبهه‌ای وارد نیست)	شبهه امتیاز، قرض به‌شرط قرض و کنترل کارمزد
مزیت اصلی	امکان سودآوری و توسعهٔ اعتباری	کم‌هزینه بودن برای مشتری و توسعهٔ شمول مالی

کارت اعتباری در قوانین جمهوری اسلامی ایران

بانک مرکزی در سال ۱۳۸۷ در راستای تسهیل در اعطای تسهیلات مربوط به خرید کالا و اموال، «دستورالعمل کارت‌های اعتباری بر پایه عقد قرض‌الحسنه» را ابلاغ کرد. مصارف کارت‌های خرید اعتباری بر پایهٔ عقد قرض‌الحسنه طیف گوناگونی از نیازمندی‌ها را در بر می‌گیرد و می‌تواند حجم زیادی از منابع قرض‌الحسنه‌ای را به خود تخصیص دهد. از طرفی منابع سپرده‌های پس‌انداز

قرض‌الحسنه در مؤسسات اعتباری، ارزان و محدود است؛ تقاضای استفاده از تسهیلات قرض‌الحسنه همواره روبه‌تزاید است؛ لذا صدور کارت اعتباری به دلیل محدودیت منابع قرض‌الحسنه در کشور در آبان ۱۳۹۳ ممنوع اعلام شد. دلیل اصلی این اقدام استفاده از این منابع در امور ضروری مانند اشتغال، ازدواج و درمان بوده است. موضوعی که به نظر می‌رسد در حال حاضر و با گسترش مدل سپرده امتیازی در کشور، محدودیت ذکرشده رفع شده است.

کانون اجتماعی بانک‌های قرض‌الحسنه

بانک‌های اجتماعی روی فعالیت‌های اجتماعی، فراهم کردن فرصت‌هایی برای محرومان، حمایت‌های اجتماعی، حفظ محیط‌زیست و رعایت اصول اخلاقی تمرکز کرده‌اند. این بانک‌ها تلاش می‌کنند در فعالیت‌هایی سرمایه‌گذاری کنند که موجب بهبود شرایط کل جامعه می‌گردد و به دنبال ایجاد انتفاع برای عدهٔ معدودی از افراد جامعه نیستند.

به‌طور خاص در بانک قرض‌الحسنه رسالت و با توجه به دغدغه شبکه‌سازی اجتماعی در این بانک، با تلاش و گفتمان‌سازی فعالان اجتماعی دغدغه‌مند، هزاران جمع مردمی تحت عنوان کانون همیاری اجتماعی در مساجد، خانواده‌ها، محله‌ها، سازمان‌ها و روستاهای سراسر کشور شکل گرفته است. این کانون‌ها توسط همین فعالان اجتماعی و تحت پوشش یک سازمان مردم‌نهاد ملی رهیاری شده و موجب هم‌افزایی در جهت اهداف اعضای کانون با بهره‌گیری از ظرفیت سنت پسندیده قرض‌الحسنه فراهم می‌شود.

وجود کانون‌های اجتماعی و استفاده بهینه از بستر اینترنت منجر به آن شده است که بانک‌های قرض‌الحسنه کشور بتوانند خدمات موردنیاز مشتریان خود را از طریق کانون‌ها و بازار طراحی‌شده برطرف کند.

آسیب‌شناسی کانون همیاری در بانک رسالت

تجربه بانک قرض‌الحسنه رسالت و زیست‌بوم مرتبط با آن نشان می‌دهد که استفاده از ظرفیت کانون‌های همیاری اجتماعی، راهبران اجتماعی، اعتبارسنجی و سپرده‌پذیری امتیازی در عمل سابقه داشته و بنابراین مقالهٔ حاضر مدعی ابداع اصل این ایده نیست. بااین‌حال، بررسی این تجربه نشان می‌دهد که فراگیر نشدن کامل مدل کانون‌محور را می‌توان ناشی از چند عامل دانست: نخست، ابهام بخشی از مشتریان نسبت به ماهیت امتیاز و نسبت آن با حق دریافت

تسهیلات؛ دوم، شکل‌گیری بازار غیررسمی خریدوفروش امتیاز که می‌تواند عدالت تخصیصی و ماهیت قرض‌الحسنه را مخدوش کند؛ سوم، وابستگی زیاد کارآمدی کانون به کیفیت راهبری و اعتماد اجتماعی میان اعضا؛ چهارم، نبود دستورالعمل مستقل و شفاف برای تفکیک نقش بانک، کانون، راهبر و متقاضی؛ و پنجم، دشواری کنترل ریسک اعتباری در کانون‌هایی که اعضای آن شناخت اجتماعی کافی از یکدیگر ندارند؛ ازاین‌رو، نوآوری مقالهٔ حاضر، نه در اصل تشکیل کانون یا امتیازدهی، بلکه در صورت‌بندی فقهی، حقوقی و اجرایی مدل کانون‌محور برای کارت اعتباری قرض‌الحسنه و ارائهٔ محدودیت‌هایی برای کنترل آسیب‌های یادشده است.

با توجه به آسیب‌های یادشده، مدل پیشنهادی مقالهٔ حاضر تلاش می‌کند کانون همیاری اجتماعی را از یک سازوکار صرفاً تجربی یا غیررسمی، به یک سازوکار قابل نظارت و قابل‌اجرا در چهارچوب بانک قرض‌الحسنه تبدیل کند. مهم‌ترین آسیب‌های تجربه‌های موجود و پاسخ مدل پیشنهادی به آن‌ها به شرح زیر است:

آسیب شناسایی‌شده در کانون‌ها	راهکار مدل پیشنهادی
ابهام در ماهیت امتیاز و تصور ایجاد حق قطعی برای دریافت تسهیلات	تعریف امتیاز به‌عنوان شاخص اولویت‌بندی و سقف‌گذاری، نه حق قطعی مطالبهٔ تسهیلات
شکل‌گیری بازار غیررسمی خریدوفروش امتیاز	ممنوعیت خریدوفروش آزاد امتیاز و محدود کردن تخصیص امتیاز به سازوکار سامانه‌ای و کانونی
وابستگی زیاد کارایی کانون به راهبر	تعریف دقیق نقش راهبر، تفکیک وظایف او از بانک، و الزام به ثبت و ردیابی تصمیمات کانونی
ضعف شناخت اجتماعی در برخی کانون‌ها	ترکیب شناخت اجتماعی با اعتبارسنجی بانکی، اخذ تضمین و کنترل سقف اعتبار
احتمال مصرف منابع در موارد غیرضروری	تعیین مصارف مجاز، استفاده از شبکهٔ پذیرندگان مشخص و تسویهٔ مستقیم بانک با پذیرنده
افزایش ریسک نکول	اعتبارسنجی، تضامین فردی یا گروهی، محدودیت سقف، تعلیق کارت و محرومیت موقت از تخصیص امتیاز جدید
کاهش شفافیت در گردش امتیاز	ثبت امتیازها، تخصیص‌ها، مسدودی‌ها و آزادسازی امتیاز در سامانه قابل گزارش‌گیری و حسابرسی

بنابراین، مدل پیشنهادی به‌جای حذف کانون، تلاش می‌کند ظرفیت اجتماعی کانون را در کنار سازوکارهای رسمی بانک قرار دهد. در این چهارچوب، کانون صرفاً معرف یا واسطهٔ اجتماعی نیست بلکه یکی از ارکان حکمرانی امتیاز و کنترل تقاضای اعتباری محسوب می‌شود. بااین‌حال، تصمیم نهایی دربارهٔ صدور کارت، تعیین سقف اعتبار، اخذ تضمین و کنترل نکول بر عهدهٔ بانک قرض‌الحسنه است.

سپرده‌پذیری امتیازی

بر اساس صورت‌مالی حسابرسی‌شده بانک رسالت در سال ۱۴۰۳، مجموع سپرده‌ها نزد این بانک ۱٬۸۴۰٬۷۵۱ میلیارد ریال بوده است. این عدد برای بانک قرض‌الحسنه مهر ایران ۳٬۸۷۷٬۵۴۷ میلیارد ریال بوده است.[۱] به گفتهٔ مدیرعامل بانک ملی در سال ۱۴۰۴ این بانک در قالب طرح مهربانی بیش از ۳۰۰ همت منابع قرض‌الحسنه را از پنج میلیون مشتری جذب کرده است که نمایانگر رشد بسیار زیاد منابع قرض‌الحسنه در چند سال اخیر است.[۲]

سپرده‌پذیری امتیازی ازجمله روش‌های نوینی است که در حوزهٔ بانکداری ابداع شده است؛ در این روش افراد به‌واسطه سپرده‌گذاری خود و گردش حساب امتیازاتی را از بانک دریافت می‌کنند و به‌واسطه این امتیازات در آینده خدمات متنوعی را دریافت می‌کنند. این روش ازجمله روش‌هایی است که سپرده‌گذاری قرض‌الحسنه را برای مشتریان جذاب‌تر کرده است. برخی از شرکت‌ها و نهادها کانون‌هایی را تشکیل می‌دهند و حساب بانکی افراد فعال در این شرکت‌ها را به‌صورت متمرکز در بانک ثبت می‌کنند؛ به ازای دریافت و پرداخت افراد کانون امتیاز دریافت کرده و هنگامی که یکی از کارکنان نیاز به تأمین منابع مالی داشته باشد، از طریق این امتیاز تسهیلات موردنظر را دریافت می‌کند (Khandker et al., 2016).

در خصوص ماهیت اقتصادی و فقهی امتیاز، دیدگاه‌های متفاوتی وجود دارد. برخی ممکن است امتیاز ناشی از سپرده‌گذاری را دارای ارزش اقتصادی دانسته و آن را مشمول شبههٔ زیاده در قرض یا قرض به‌شرط قرض تلقی کنند. بااین‌حال، مقالهٔ حاضر بر مبنای ادبیات سپرده‌پذیری امتیازی و به‌ویژه دیدگاه مرحوم سید عباس موسویان دربارهٔ امکان استفاده

---

۱. صورت مالی منتشرشده بانک قرض‌الحسنه رسالت و مهر ایران در سایت کدال.

2. https://www.bmi.ir/News/News/DetailsNavigate/23190?state=Back

از سپرده‌پذیری امتیازی در توسعهٔ فعالیت‌های قرض‌الحسنه تنظیم شده است؛ براین‌مبنا، امتیاز نه به‌عنوان مال مستقل و نه به‌عنوان حق قطعی مطالبه تسهیلات، بلکه به‌عنوان شاخص اولویت‌بندی، سقف‌گذاری و تخصیص منابع قرض‌الحسنه در نظر گرفته می‌شود؛ بنابراین، درصورتی‌که امتیاز قابل مطالبهٔ قطعی، قابل خریدوفروش آزاد، و موجب تعهد الزام‌آور بانک به اعطای تسهیلات نباشد، می‌توان بر اساس مبنای فقهی پذیرفته‌شده در این پژوهش، مدل را قابل دفاع دانست.

روش تحقیق این پژوهش

این پژوهش از این حیث در دستهٔ توصیفی-تحلیلی قرار می‌گیرد؛ زیرا محقق علاوه بر توصیف و تشریح آنچه وجود دارد، به تبیین اتفاقات و دلایل چگونگی بروز مسائل با توجه به زوایای آن می‌پردازد.

در این پژوهش برای جمع‌آوری اطلاعات از روش مطالعهٔ کتابخانه‌ای استفاده شد. در این مرحله کتب، مقالات و قوانین مربوطه موردبررسی قرار گرفت. پس از مطالعه و بررسی آثار، نکات مهم در طراحی کارت اعتباری قرض‌الحسنه احصا شد و به‌منظور تأیید طراحی صورت‌گرفته و امکان عملیاتی شدن آن در نظام بانکداری کشور، پرسشنامه‌ای طراحی گردید و توسط متخصصان این حوزه تکمیل شد.

ازآنجاکه در این پژوهش موضوع تحقیق، کارت اعتباری قرض‌الحسنه است، مسائل شرعی جایگاه ویژه‌ای در آن دارند؛ زیرا با انحراف عقد قرض‌الحسنه امکان تحقق ربا وجود دارد. به‌این‌منظور، ضمن پرسش از خبرگان برای مسائل فقهی مرتبط با این مسئله، پس از مشخص کردن چهارچوب کلی، از دفاتر مراجع استفتاء گرفته شد تا مدل طراحی‌شده از منظر مراجع عظام تقلید نیز مورد تأیید قرار بگیرد.

مشخصات تکمیل‌کنندگان پرسشنامه طراحی‌شده به شرح ذیل است:

جدول ۳. مشخصات تکمیل‌کنندگان پرسشنامه

شرایط پاسخگو / نفرات	فعال حوزهٔ بانکی	متخصصین مالی اسلامی	مجموع
تعداد نفرات	۱۳	۱۴	۲۷

جدول ٤. سابقه کاری مرتبط تکمیل‌کنندگان پرسشنامه

سابقه پاسخگو / نفرات	کمتر از دو سال	بین دو تا پنج سال	بین پنج تا هفت سال	بیش از هفت سال	مجموع
تعداد نفرات	۳	۷	۶	۱۱	۲۷

سؤالات تحقیق

هر پژوهش به‌منظور پاسخ‌گویی به تعدادی از سؤالات مشخص شکل می‌گیرد و پژوهشگر به دنبال راهکارهای مناسب برای سؤالاتی است که با آن‌ها مواجه شده است. پژوهشگر با این سؤالات می‌خواهد به این نتیجه برسد که چه موضوعی، به چه دلیلی و چگونه باید بررسی شود. گاهی پژوهشگر فرضیه‌ای را انتخاب کرده و در پژوهش به دنبال اثبات یا رد فرضیه است.

سؤالات پژوهش

کارت اعتباری قرض‌الحسنه بر اساس فقه امامیه در نظام بانکداری بدون ربای ایران چگونه است؟

آیا مدل طراحی‌شده ظرفیت اجرایی شدن را در نظام بانکی دارد؟

آیا کارت اعتباری قرض‌الحسنه، صرفهٔ اقتصادی برای اجرایی شدن دارد؟

به‌این‌منظور، پرسشنامه‌ای برای پاسخگویی افراد خبره طراحی شد تا بتوان نتیجهٔ مطلوب را استخراج کرد.

نتایج پرسشنامه

در این پرسشنامه ۳۶ سؤال در سه سطح: یک. تطابق فقهی، دو. امکان‌سنجی اجرایی و سه. صرفهٔ اقتصادی کارت اعتباری قرض‌الحسنه از خبرگان پرسیده شد؛ در انتهای هر سطح یک سؤال برای جمع‌بندی کلی آن از خبرگان پرسیده شد (که در این مقاله صرفاً به تحلیل آن پرداخته می‌شود). به‌منظور پاسخ به سؤالات پژوهش نتیجه این پرسش‌ها که بر اساس نمره‌دهی خبرگان از ۱ تا ۵ بوده است، با روش آزمون t تک‌نمونه‌ای بررسی و تحلیل شده است.

فرضیهٔ صفر (H_0): میانگین دیدگاه خبرگان با مقدار معیار ۳ تفاوت معنی‌داری ندارد ($\mu = ۳$).

فرضیه جایگزین (H_1): میانگین دیدگاه خبرگان با مقدار معیار ۳ تفاوت معنی‌داری دارد ($\mu \neq ۳$).

درمجموع، نتایج آزمون t تک‌نمونه‌ای نشان می‌دهد که خبرگان در هر سه سطح دیدگاه

مثبتی دارند و میانگین پاسخ‌های آن‌ها به‌طور معنی‌داری بالاتر از حد خنثی است. بااین‌اوصاف، فرض H0 رد شده و نشان داده می‌شود که کارت اعتباری قرض‌الحسنه در هر سه سطح اعتبار لازم را دارد.

جدول ۵. نتیجهٔ پرسشنامه

نام ستون (سؤال)	میانگین ($\bar{X}$)	انحراف معیار (SD)	مقدار t	سطح معنی‌داری (P-Value)	تصمیم (رد H0 در α=0.05)
طراحی بر اساس مبانی فقهی	۴/۰۷۴	۰/۹۵۷	۵/۸۲	۰/۰۰۱ >	رد H0
امکان‌سنجی وجود زیرساخت	۴/۲۱	۱/۰۰۱	۴/۲۲۷	۰/۰۰۱ >	رد H0
صرفهٔ اقتصادی	۴/۱۴	۰/۹۳۳	۴/۳۲	۰/۰۰۱ >	رد H0

مسائل قانونی و سیاست‌گذاری در حوزهٔ کارت اعتباری قرض‌الحسنه

متأسفانه وجود شرایط تورمی در کشور و عدم ابزارسازی در این حوزه باعث شده تا رغبت مردم برای سپرده‌گذاری در بخش قرض‌الحسنه کاهش یابد و با ممنوع شدن صدور کارت اعتباری، بخشی از جامعه که نیاز کوتاه‌مدت به منابع نقدی داشتند، مجبور شدند تا از روش‌های دیگر تأمین مالی به نیازهای خود پاسخ دهند.

تصمیم بانک مرکزی در رابطه با ممنوعیت کارت اعتباری قرض‌الحسنه در سال ۱۳۹۳ متناسب با شرایط آن زمان بود که هنوز بانک‌های قرض‌الحسنه به‌صورت جدی در کشور فعال نشده بودند و ابزارهای مناسبی هم برای سامان دادن به وضعیت قرض‌الحسنه در کشور وجود نداشت.[1] در حال حاضر بانک‌های قرض‌الحسنه با استفاده از سپرده‌های امتیازی، منابع بیشتری را جذب و از مصرف بی‌دلیل اعتبار توسط مشتری جلوگیری می‌کنند. با پیشرفت فناوری‌های مالی در این حوزه، بانک‌ها می‌توانند مجدداً اقدام به صدور کارت اعتباری قرض‌الحسنه کنند.

1. https://cbi.ir/showitem/12427.aspx

مدل عملیاتی کارت اعتباری قرض‌الحسنه به همراه کانون همیاری اجتماعی

طبق یافته‌های گذشته، مدلی عملیاتی برای انتشار کارت اعتباری قرض‌الحسنه طراحی شده است. در این مدل سه عامل اصلی وجود دارد که عبارت‌اند از: سپردهٔ امتیازی، کانون اجتماعی، عقد قرض‌الحسنه. ترکیب این عوامل در کنار یکدیگر موجب شده تا آسیب‌هایی که در گذشته به‌واسطه کارت اعتباری قرض‌الحسنه به نظام بانکی و مالی کشور وارد می‌شد، از بین برود.

همان‌طور که در شکل زیر که ساده‌سازی شده، مدل عملیاتی کارت اعتباری است، مشخص شده، افراد بر مبنای نهادهایی که تشکیل می‌دهند، در بانک قرض‌الحسنه سپرده قرض‌الحسنه افتتاح کرده‌اند و به طبع آن امتیازاتی دریافت می‌کنند که این امتیاز به‌صورت مشاع در کانون تشکیل‌شده قرار می‌گیرد.

هنگامی که یکی از اعضای کانون نیاز به تأمین مالی فوری و کوتاه‌مدت داشته باشد؛ به راهبر کانون اطلاع می‌دهد. راهبر بر اساس صلاحیت‌سنجی به بانک قرض‌الحسنه درخواست کارت اعتباری را ارسال می‌کند و امتیاز کانون نیز به‌تناسب درخواست کاهش می‌یابد.

کارت اعتباری برای فرد متقاضی صادر شده و در اختیارش قرار می‌گیرد تا نیاز فوری خود را تأمین کند. پس‌ازآن باید در مدت‌زمان معینی با بانک تسویه‌حساب کند و یا قبل از اتمام این مدت‌زمان درخواست قسط‌بندی را به بانک ارسال کند و به‌صورت اقساطی منابع مالی دریافتی را به بانک بازگرداند. با تسویه‌حساب فرد متقاضی بخشی از امتیاز ازدست‌رفته کانون مجدداً به کانون بازمی‌گردد.

در این مدل نهاد نظارتی فعال و پویایی تحت عنوان کانون حضور دارد که اعتبار متقاضی کارت اعتباری قرض‌الحسنه را بررسی می‌کند و علاوه بر آن به‌واسطهٔ نظارتی که روی فعالیت مالی افراد توسط خود آن‌ها وجود دارد، احتمال نکول و یا عدم پرداخت در سررسید کاهش پیدا می‌کند. ازجمله اقدامات مهم دیگر کانون‌ها بررسی صحت درخواست عضو متقاضی است. امتیازات کانون به‌صورت مشاع بوده و در صورت استفاده یک فرد امتیاز تمامی افراد و کانون کاهش پیدا می‌کند؛ پس راهبر و اعضای کانون این دقت را دارند تا امتیازات جمع‌آوری‌شده در مواردی که ضرورت و فوریت ندارد، استفاده نشود.

به‌صورت خلاصه پس از تشکیل کانون و افتتاح حساب نزد بانک قرض‌الحسنه، بر اساس فعالیت‌های مالی تمامی اعضای کانون امتیازاتی لحاظ می‌شود که در صورت نیاز یکی

از اعضا به منابع مالی کوتاه‌مدت و با تأیید مسئول کانون، بانک قرض‌الحسنه، کارت اعتباری برای عضو درخواست‌کننده صادر می‌کند و این عضو متعهد می‌شود تا در مدت مشخصی اعتبار دریافتی از بانک را بازگرداند.

در این مدل افراد نسبت به یکدیگر تعهد اجتماعی دارند ولی تعهدی مبنی بر نکول افراد دریافت‌کننده کارت اعتباری ندارند. ضمانت افراد از طریق اعتبارسنجی بانک بوده و اعضای کانون نیز می‌توانند به‌عنوان بهبوددهنده به افزایش اعتبار درخواست‌کننده کمک کنند.

برای جلوگیری از تخصیص سلیقه‌ای و افزایش شفافیت در استفاده از ظرفیت کانون‌های همیاری اجتماعی، لازم است امتیاز قابل‌استفاده هر کانون بر اساس شاخص‌های مشخص محاسبه شود. در ساده‌ترین حالت، امتیاز پایه هر عضو می‌تواند تابعی از میانگین مانده سپرده، مدت سپرده‌گذاری و سابقهٔ خوش‌حسابی او باشد:

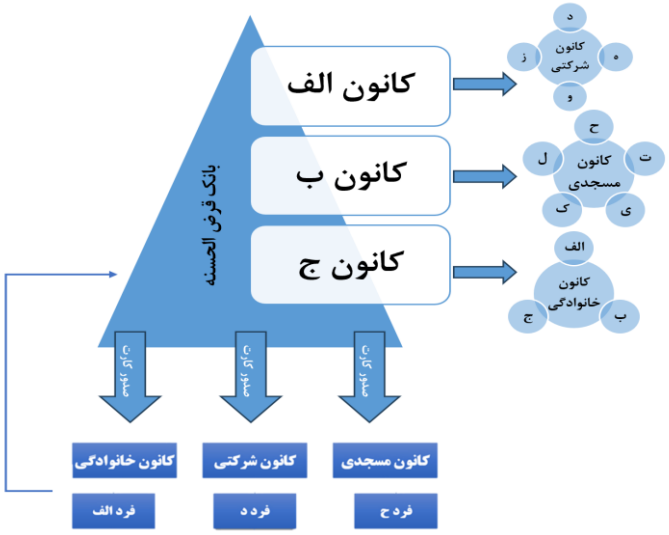
امتیاز پایهٔ عضو = میانگین ماندهٔ سپرده × مدت ماندگاری سپرده × ضریب خوش‌حسابی

در سطح کانون، امتیاز قابل تخصیص نباید صرفاً برابر با مجموع امتیازات اعضا باشد بلکه باید با توجه به ریسک کانون، تنوع اعضا، سابقهٔ نکول و کیفیت راهبری تعدیل شود؛ بنابراین، می‌توان امتیاز قابل تخصیص کانون را به‌صورت زیر تعریف کرد:

امتیاز قابل تخصیص کانون = مجموع امتیازات اعضا × ضریب کیفیت راهبری × ضریب خوش‌حسابی کانون × ضریب تنوع اعضا × ضریب معکوس ریسک نکول

براین‌مبنا، کانون‌هایی که سابقهٔ نکول کمتر، شفافیت بیشتر، راهبری منظم‌تر و تنوع اعضای بالاتری دارند، می‌توانند از ضریب تخصیص بالاتری برخوردار شوند. در مقابل، در صورت افزایش نکول، گزارش تخلف، خریدوفروش غیرمجاز امتیاز یا تمرکز امتیاز در اختیار تعداد محدودی از اعضا، ضریب تخصیص کانون کاهش می‌یابد. این سازوکار موجب می‌شود که کانون نسبت به رفتار اعتباری اعضای خود حساس باشد، بدون‌آنکه اعضا لزوماً ضامن حقوقی بدهی یکدیگر باشند.

شکل زیر ساده‌سازی‌شده این فرایند است و بیان می‌کند که هر کانون چگونه به وجود آمده است و چه ارتباطی میان افراد، کانون و بانک وجود دارد. همچنین این تصویر نحوهٔ دریافت کارت اعتباری و پرداخت اقساط توسط فرد دریافت‌کننده کارت اعتباری بیان شده است.

شکل ۵. نمونه مدل طراحی‌شده کارت اعتباری قرض‌الحسنه

منبع: یافته‌های پژوهش

ارتباط میان ارکان کارت اعتباری قرض‌الحسنه

کارت اعتباری از ارکان متعددی تشکیل شده است که هر یک از این عوامل با دیگری در ارتباط است. در تصویر بالا نیز برخی از ارکان نشان داده شده است. در این بخش بر اساس مدل طراحی‌شده کارت اعتباری قرض‌الحسنه روابط بین این ارکان را تشریح و مراحل استفاده را از آن بیان می‌کنیم.

دستورالعمل پیشنهادی کارت اعتباری قرض‌الحسنه

بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران به‌منظور اجرایی شدن کارت اعتباری مرابحه دستورالعملی صادر کرده است. در این بخش با توجه به دستورالعمل اجرایی کارت اعتباری مرابحه و با توجه به مدل طراحی‌شده در پژوهش، دستورالعمل پیشنهادی برای اجرایی شدن کارت اعتباری قرض‌الحسنه ارائه می‌شود. شایان‌ذکر است که دستورالعمل قبلی به‌واسطهٔ عدم دربرگیری شرایط سپرده امتیازی نمی‌توانست به نیازهای بازار و محدودیت‌ها پاسخ دهد.[1]

---

۱. به‌منظور رعایت اختصار، تنها نکات مهم در این دستورالعمل تشریح می‌گردد.

مقدمه

کارت اعتباری قرض‌الحسنه به‌منظور پاسخگویی به نیازهایی است که تسهیلات قرض‌الحسنه به آن‌ها تعلق می‌گیرد. به همین دلیل کارت اعتباری بعد از اعلام نیاز مشتری شارژ شده و پس از استفاده از آن مجدداً شارژ نمی‌شود؛ مگر آنکه دارندهٔ کارت مجدداً درخواستی را مبنی بر شارژ کارت اعتباری به بانک ارسال کند.

دستورالعمل پیشنهادی برای اجرایی شدن کارت اعتباری قرض‌الحسنه به شرح ذیل است:

تعاریف

ماده ۱) در این دستورالعمل عبارات ذکرشده در معانی تعریف‌شده زیر به کار می‌روند.

موسسه اعتباری: بانک‌های قرض‌الحسنه دارای مجوز فعالیت از بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران که بر اساس مجوزهای اخذشده می‌توانند در چهارچوب این دستورالعمل برای مشتریان خود کارت اعتباری قرض‌الحسنه صادر کند.

کانون همیار اجتماعی: یک نهاد اجتماعی که به‌واسطهٔ فعالیت اجتماعی افراد در بخش‌های مختلف جامعه ازجمله مدرسه، مسجد، شرکت، دوستان، اقوام و... به وجود آمده و پس از شکل‌گیری آن در بانک و مشخص کردن راهبر کانون می‌تواند موجب هم‌افزایی را در جهت اهداف کانون با بهره‌گیری از ظرفیت سنت پسندیده قرض‌الحسنه فراهم کند.

سپرده امتیازی: مدلی از سپرده‌پذیری که در آن به ازای میانگین مانده‌حساب افراد و زمانی که این سپرده در اختیار بانک است، بر اساس فرمولی خاص امتیازدهی صورت می‌گیرد و سپرده‌گذاران از امتیازات کسب‌شده خود استفاده کرده و تسهیلات بانکی قرض‌الحسنه دریافت می‌کنند.

دارندهٔ کارت: شخصی حقیقی است که کارت اعتباری قرض‌الحسنه برای او صادر شده است و می‌تواند در چهارچوب این دستورالعمل و شرایط صدور کارت اعتباری قرض‌الحسنه از آن برای خرید کالا یا خدمت استفاده کند.

صدور کارت

ماده ۲) بانک‌ها می‌توانند بر اساس شاخص‌های اعتبارسنجی و بنا به درخواست صورت‌گرفته، نسبت به صدور کارت اعتباری قرض‌الحسنه اقدام کنند.

تبصره ۱: درخواست صدور کارت باید از طریق راهبر کانون همیار اجتماعی برای بانک قرض‌الحسنه ارسال گردد و افراد به‌صورت فردی نمی‌توانند از بانک درخواست کارت اعتباری داشته باشند.

تبصره ۲: کارت اعتباری صادرشده به نام اشخاص حقیقی بوده و دارندهٔ کارت اعتباری قرض‌الحسنه در قبال تعهدات آن مسئولیت دارد.

ماده ۳) حداکثر اعتبار قابل تخصیص به هر دارنده کارت اعتباری قرض‌الحسنه، در چهارچوب سقف‌های مصوب بانک مرکزی، منابع قابل تخصیص بانک، وضعیت اعتباری متقاضی و امتیاز قابل‌استفاده کانون تعیین می‌شود.

تبصره ۱) امتیاز ایجادشده برای اشخاص یا کانون‌های همیاری اجتماعی، به‌منزلهٔ حق قطعی مطالبهٔ کارت اعتباری یا تسهیلات قرض‌الحسنه نیست و صرفاً به‌عنوان شاخص اولویت‌بندی، سقف‌گذاری و ارزیابی درخواست استفاده می‌گردد. صدور کارت، تعیین سقف اعتبار و پذیرش یا رد درخواست، منوط به احراز شرایط اعتباری متقاضی، وجود منابع کافی، رعایت مقررات بانک مرکزی و تصویب بانک قرض‌الحسنه است.

تبصره ۲) بانک قرض‌الحسنه مکلف است معیارهای عمومی امتیازدهی، اولویت‌بندی و کاهش یا افزایش سقف اعتبار را به‌صورت شفاف به کانون‌ها و متقاضیان اعلام کند.

پذیرش کارت اعتباری قرض‌الحسنه

ماده ۴) کارت اعتباری قرض‌الحسنه در پایانه‌های پذیرش مجاز قابل‌استفاده است، اما بانک می‌تواند بر اساس سیاست اعتباری، الزامات بانک مرکزی و هدف تسهیلات قرض‌الحسنه، برخی گروه‌های کالایی یا پذیرندگان پرریسک را محدود کند.

تسویه با پذیرندهٔ کارت اعتباری

ماده ۵) تعهدات دارندهٔ کارت در کارت اعتباری قرض‌الحسنه به بانک قرض‌الحسنه صادرکننده، به ازای هر خرید معادل بهای فروش نقدی آن است.

ماده ۶) با توجه به قرارداد پذیرنده با بانک قرض‌الحسنه، در صورت لزوم پس از خرید مشتری درصدی از مبلغ به‌عنوان کارمزد از پذیرنده کسر خواهد شد و مابقی مبلغ مطابق با روال شاپرک با پذیرنده تسویه می‌شود. کارمزد مذکور به حساب بانک قرض‌الحسنه صادرکننده واریز می‌گردد.

تبصره ۱: میزان و مبلغ این کارمزد بر اساس پیش‌بینی‌های هزینه‌ای بانک در یک سال بوده و نباید مبلغی مازاد بر هزینه‌های اصلی دریافت شود.

تسویه با دارندهٔ کارت اعتباری

ماده ۷) ازآنجاکه کارت اعتباری قرض‌الحسنه به‌صورت اعتبار در گردش کار نمی‌کند، بانک قرض‌الحسنه بعد از هر تراکنش صورت‌حسابی برای دارندهٔ کارت صادر می‌کند که این صورت‌حساب می‌تواند به‌صورت فیزیکی یا الکترونیکی باشد. صورت‌حساب صادرشده باید به‌طور حداقلی شامل موارد زیر باشد:

مشخصات دارندهٔ کارت، سقف اعتبار و ماندهٔ اعتبار، مجموع مبالغ اعتبار استفاده‌شده و جزئیات آن به تفکیک تاریخ، نرخ و میزان تسهیلات اعطایی تا سررسید، میزان جرائم و تخلفات متعلقه، نحوهٔ بازپرداخت مبلغ صورت‌حساب، مهلت پرداخت صورت‌حساب.

ماده ۸) چنانچه دارندهٔ کارت ظرف مهلت پرداخت مشخص‌شده بدهی خود را به‌طور کامل تسویه کند، لازم نیست کارمزد خدمات قرض‌الحسنه را پرداخت کند.

ماده ۹) استفاده دارندهٔ کارت از اعتبار مصوب، در حدود سقف تعیین‌شده و در شبکهٔ پذیرندگان مجاز، به‌منزلهٔ استفاده از اعتبار قرض‌الحسنه موضوع قرارداد عام منعقده میان بانک قرض‌الحسنه و دارندهٔ کارت است. بدهی ناشی از هر تراکنش، از زمان تسویه بانک با پذیرنده، دین دارندهٔ کارت به بانک محسوب می‌شود.

تبصره ۱) بانک قرض‌الحسنه موظف است در پایان دورهٔ صورت‌حساب، مانده بدهی ناشی از تراکنش‌های انجام‌شده را به دارندهٔ کارت اعلام کند. دارندهٔ کارت می‌تواند مانده بدهی را در مهلت مقرر تسویه کند یا در چهارچوب قرارداد اولیه و ضوابط بانک، آن را در قالب اقساط قرض‌الحسنه بازپرداخت کند.

تبصره ۲) تقسیط مانده بدهی، عقد جدیدی مستقل از رابطهٔ اعتباری اولیه محسوب نمی‌شود بلکه نحوهٔ بازپرداخت دین ناشی از استفاده از سقف اعتبار مصوب در قرارداد قرض‌الحسنه است. ماده ۱۷) حداکثر کارمزد تسهیلات اعطایی معادل حداکثر کارمزد عقد قرض‌الحسنه است و از زمان خرید محاسبه می‌شود.

ماده ۱۰) ثبت حسابداری انتقال بدهی به تسهیلات به دو صورت انجام می‌شود:

۱. در مقطع صورت‌حساب: در این حالت در زمان صدور صورت‌حساب کل بدهی به‌صورت پیش‌فرض به تسهیلات قرض‌الحسنه تبدیل می‌گردد و در صورت تسویه بدهی تا قبل از مهلت پرداخت، کل کارمزد تسهیلات به دارندهٔ کارت تخفیف داده می‌شود.

۲. در مقطع مهلت پرداخت: در این حالت در صورت عدم تسویه کامل بدهی انتقال به تسهیلات صورت می‌گیرد.

ماده ۱۱) چنانچه دارندهٔ کارت تمام یا بخشی از تسهیلات را در سررسیدهای مقرر عمل نکند، بانک قرض‌الحسنه می‌تواند مبلغی را تحت عنوان وجه التزام تأخیر تأدیهٔ دین، بر اساس ضوابط و مقررات ابلاغی از سوی بانک مرکزی، متناسب با مبلغ و مدت تأخیر مطالبه کند.

ماده ۱۲) عدم پرداخت به‌موقع بدهی اعلام‌شده در مهلت پرداخت طی دو ماه متوالی، به‌عنوان بدحسابی دارندهٔ کارت اعتباری تلقی شده و کارت وی مسدود می‌شود و تنها پس از پرداخت تمام بدهی‌های اعلام‌شده قابل فعال شدن است.

تبصره ۱: درصورتی‌که این فرایند برای بار دوم تکرار شود، کارت اعتباری مسدود شده و برای صدور مجدد کارت اعتباری قرض‌الحسنه دارندهٔ کارت باید مجدداً تمامی مراحل را از اول طی کند.

اعتبارسنجی برای کارت اعتباری

ماده ۱۳) بانک قرض‌الحسنه بر مبنای تضمین و تعهد اخذشده از دارندهٔ کارت یا بر اساس هر سازوکاری که برگشت اصل و فرع تعهدات کارت اعتباری قرض‌الحسنه را تضمین کند، سقف اعتبار کارت اعتباری قرض‌الحسنه دارندهٔ کارت را تعیین می‌کند.

ماده ۱۴) بانک قرض‌الحسنه باید سازوکار اعتبارسنجی و پوشش ریسک دقیق، شفاف و روشنی را مستند و اجرایی کند.

ماده ۱۵) در صورت توافق مشتری با بانک قرض‌الحسنه بر تمدید کارت اعتباری، بانک قرض‌الحسنه موظف است پیش از تمدید، نسبت به اعتبارسنجی دارندهٔ کارت، تعدیل وثائق و نظایر آن اقدام کند.

تعهدات بانک مرکزی

ماده ۱۶) بانک مرکزی از طریق سامانه مرکز نظارت و کنترل اعتبارات (مکنا) نسبت به کنترل

حجم و میزان کارت‌های صادرشده و نیز اداره امور مربوط به رصد و پایش سامانه اقدام می‌کند.

ماده ۱۷) بانک مرکزی از طریق شاپرک هماهنگی‌های لازم را برای توانمندسازی پایانه‌های پذیرش کارت برای پذیرش کارت‌های اعتباری قرض‌الحسنه به عمل می‌آورد.

ریسک‌های مدل پیشنهادی

مهم‌ترین ریسک‌های مدل پیشنهادی عبارت‌اند از:

- ریسک اعتباری: احتمال عدم بازپرداخت بدهی توسط دارندهٔ کارت. ابزار کنترل آن، اعتبارسنجی فردی، تعیین سقف اعتبار متناسب با توان بازپرداخت، دریافت وثایق مجاز، محدودیت استفادهٔ مجدد و مسدودسازی کارت در صورت بدحسابی است.
- ریسک تمرکز امتیاز: احتمال تمرکز ظرفیت کانون در اختیار چند عضو یا چند متقاضی خاص. ابزار کنترل آن، سقف تخصیص به هر عضو، گزارش‌گیری دوره‌ای و الزام راهبر به ثبت دلایل تخصیص است.
- ریسک نقدینگی: احتمال افزایش هم‌زمان درخواست‌ها و فشار بر منابع قرض‌الحسنه بانک بر اثر عوامل مختلف (طرح فروش خودرو، طرح فروش سکه، نرخ وام بالاتر سایر بانک‌ها و...). ابزار کنترل آن، تعیین سقف کل اعتبار هر کانون، زمان‌بندی تخصیص و وابسته کردن صدور کارت به منابع قابل تخصیص بانک است.
- ریسک اخلاقی: احتمال استفاده از کارت برای نیازهای غیرضروری یا انتقال غیررسمی منفعت به دیگران. ابزار کنترل آن، تخصیص از مسیر راهبر، ثبت هدف درخواست، پایش رفتار مصرفی و امکان کاهش ضریب کانون در صورت تخلف است.
- ریسک فقهی: احتمال تبدیل امتیاز به منفعت اقتصادی مشروط بر قرض. ابزار کنترل آن، منع خریدوفروش امتیاز، عدم تعهد قطعی بانک به اعطای تسهیلات، تلقی امتیاز به‌عنوان شاخص اولویت‌بندی و محدود کردن کارمزد به هزینه‌های واقعی است.
- ریسک عملیاتی: خطا در سامانه، احراز هویت، تخصیص امتیاز یا تسویه با پذیرنده. ابزار کنترل آن، ثبت سامانه‌ای همهٔ مراحل، اتصال به سامانه‌های نظارتی، تفکیک نقش بانک و راهبر و امکان حسابرسی دوره‌ای است.

تحلیل روابط حقوقی بین اعضا

برای اجرایی شدن کارت اعتباری قرض‌الحسنه در نظام بانکی کشور لازم است تا روابط بین اعضا کارت اعتباری قرض‌الحسنه ازنظر حقوقی بررسی شود. دراین‌خصوص، ابتدا روابط حقوقی در سپردهٔ امتیازی تحلیل می‌شود و پس‌ازآن، روابط مشتریان با کانون همیار اجتماعی بررسی می‌شود. درنهایت نیز بر اساس تحلیل‌های صورت‌گرفته روابط حقوقی بین اعضا در مدل طراحی‌شده کارت اعتباری قرض‌الحسنه مشخص می‌گردد.

برای اجرایی کردن کارت اعتباری قرض‌الحسنه باید در ابتدا یک مدل فقهی– حقوقی مناسب که با مبانی فقه امامیه و قانون عملیات بانکداری بدون ربا سازگاری داشته باشد، طراحی کرد. می‌توان دو مدل برای سپرده امتیازی طراحی کرد که یکی بر اساس قرض و دیگری بر اساس وکالت است. ازآنجاکه این پژوهش به دنبال یک الگوی مناسب برای عملیاتی کردن کارت اعتباری قرض‌الحسنه است، صرفاً مدل قرض‌محور که در حال حاضر قانونی است، تشریح می‌شود.

روابط حقوقی در کانون همیاری اجتماعی

در خصوص رابطهٔ حقوقی که بین اعضای کانون همیاری اجتماعی، راهبر و فرد دریافت‌کنندهٔ امتیاز و همچنین، راهبر و بانک قرض‌الحسنه وجود دارد، باید ابتدا وظیفهٔ کانون را شرح داد. وظیفهٔ کانون همیاری اجتماعی تخصیص امتیازات جمع‌شده در کانون به افراد کانون یا افرادی خارج از کانون است. این مسئولیت با راهبر کانون بوده که فرد واسط میان بانک و اعضای کانون است. حال این روابط را تحلیل می‌کنیم:

رابطهٔ میان افراد کانون

افراد کانون بر اساس «عقد مشارکت» که بین خودشان تعریف کرده‌اند، این نهاد را تشکیل داده‌اند. هریک از اعضا سعی می‌کند تا امتیاز جمع‌آوری کنند و درنهایت امتیازات افراد در کانون جمع شده و هرگاه یکی از افراد یا فردی خارج از کانون نیاز به امتیاز برای دریافت تسهیلات داشت، با نظر راهبر کانون از امتیازات جمع‌شده استفاده می‌شود.

ضمانت در مدل کانون‌محور می‌تواند سه سطح داشته باشد: سطح نخست، ضمانت فردی است که در آن دارندهٔ کارت شخصاً مسئول بازپرداخت بدهی بوده و بانک بر اساس

اعتبارسنجی، سفته، چک، کسر از حقوق یا سایر وثایق مجاز، بازپرداخت را تضمین می‌کند؛ سطح دوم، ضمانت اجتماعی است که در آن اعضای کانون ازنظر حقوقی ضامن بدهی یکدیگر نیستند، اما به دلیل اعتبار اجتماعی، شناخت متقابل و اثر رفتار هر عضو بر ضریب کانون، انگیزهٔ نظارت و کنترل متقابل دارندهٔ سطح سوم، ضمانت گروهی حقوقی است که تنها در صورت رضایت صریح اعضا و انعقاد قرارداد ضمانت معتبر قابل‌اعمال است.

در مدل پیشنهادی، اصل بر ضمانت فردی همراه با نظارت اجتماعی کانون است، نه ضمانت اجباری همهٔ اعضا نسبت به بدهی یکدیگر. ضمانت گروهی فقط در کانون‌های کوچک، دارای شناخت قوی، با رضایت صریح اعضا و تعیین حدود مسئولیت هر ضامن قابل توصیه است. این تفکیک از یک‌سو ریسک بانک را کاهش می‌دهد و از سوی دیگر، مانع تحمیل تعهد ناخواسته به اعضای کانون می‌شود.

رابطهٔ میان راهبر و فرد دریافت‌کنندهٔ امتیاز

کاری که راهبر کانون انجام می‌دهد، این است که با توجه به ضوابطی که کانون دارد، امتیاز کانون را به چه فردی منتقل کند. به همین دلیل ارتباط حقوقی که دراین‌بین صورت می‌گیرد، «وکالت و هبه» است. راهبر از طرف اعضای کانون وکیل است تا امتیازات جمع‌آوری‌شده را به فردی داخل کانون و یا خارج از کانون هبه کند تا فرد متقاضی امتیاز بتواند از ظرفیت تسهیلات و خدمات بانک قرض‌الحسنه استفاده کند.

رابطهٔ میان راهبر و بانک قرض‌الحسنه

رابطهٔ حقوقی که بین راهبر کانون و بانک قرض‌الحسنه وجود دارد، «وکالت» است. راهبر از طرف بانک قرض‌الحسنه وکالت دارد تا بر فعالیت کانون نظارت داشته باشد و در مواردی که لازم است فعالیت‌های مقتضی را انجام دهد؛ به‌عبارت دیگر، راهبر کانون نمایندهٔ بانک در آن کانون است و امورات کانون را سامان‌دهی می‌کند.

روابط حقوقی میان بانک و فروشنده

هنگامی که مشتری به فروشگاه مراجعه می‌کند و درخواست خرید می‌دهد؛ فروشندهٔ کارت را در پایانهٔ فروش (یا از طریق اینترنتی) می‌کشد. پس از تأیید خرید فروشندهٔ جنس را

به‌صورت «بیع نقد» به مشتری می‌فروشد. ازآنجاکه مشتری در حساب خود به میزانی که لازم دارد، بدهی ندارد؛ بانک از طرف مشتری این پرداخت را انجام می‌دهد. درواقع، بانک به‌صورت «بیع نقد» با فروشگاه همکاری می‌کند.

در این حالت تسویه‌حساب با فروشنده انجام شده و بانک بستانکار و مشتری بدهکار بانک می‌شود. پس از این فرایند مشتری باید در مدت مشخص بدهی خود به بانک را بپردازد.

موضوع مهم این است که بانک نمی‌تواند فروشنده باشد و باید فروشنده شخص ثالثی باشد که وارد چرخه می‌شود؛ زیرا درصورتی‌که بانک فروشنده باشد، شبه «بیع‌العینه» وجود دارد که فقهای امامیه به‌اتفاق معاملات بیع‌العینه را باطل می‌دانند (فقهای اهل سنت، به‌جز شافعیه، بیع‌العینه را به‌واسطهٔ اینکه حیله‌ای برای ربای نسیه است، حرام می‌دانند).

جمع‌بندی

کارت اعتباری بر اساس مرابحه، کارت اعتباری بر اساس بیع‌العینه هرکدام پاسخگو بخشی از نیازهای جامعه بوده و مشکلاتی را نیز به همراه دارد. کارت اعتباری قرض‌الحسنه ابزاری نوین در حوزهٔ خدمات بانکی است که بر اساس فقه امامیه طراحی و تبیین شده است. در این پژوهش سعی کردیم تا با برطرف کردن ایرادات، الگویی مترقی از کارت اعتباری قرض‌الحسنه معرفی کنیم. الگویی که امکان پیاده‌سازی در نظام بانکداری بدون ربای کشور را داشته باشد و علاوه بر آن بتواند بر روی بسترهای بانک قرض‌الحسنه فعالیت کند.

یکی از عوامل مهم در طراحی این کارت، رفع نیاز کوتاه‌مدت جامعه به منابع نقد با نرخ‌های پایین و استفاده عموم مردم از آن (برخی از جامعه نسبت به تسهیلات سودآور حساسیت دارند و هرگونه سود را ربا می‌دانند. هرچند ازنظر فقهی این سود ایرادی ندارد، اما بخشی از مردم نسبت به آن زاویه دارند) است. مضافاً اینکه سپرده امتیازی و مدل‌های مبتنی بر کانون در سپرده‌های قرض‌الحسنه وجود دارد و در حال حاضر امکان استفاده از این ظرفیت در سایر عقود وجود ندارد.

کارت اعتباری قرض‌الحسنه طراحی شده و دستورالعمل پیشنهادی آن به‌واسطه استفاده از بستر کانون‌های اجتماعی که بر اساس شناخت افراد از یکدیگر شکل می‌گیرد و همچنین، سپرده‌پذیری امتیازی که مبنای تشکیل این کانون است؛ این ظرفیت را ایجاد کرده است تا

منابع قرض‌الحسنه را به شیوهٔ عادلانه‌تر نسبت به مدل‌های سابق بین متقاضیان تقسیم شود و شمولیت بیشتری نسبت به طرح‌های گذشته داشته باشد.

امید است بانک مرکزی محدودیت را حذف و زمینهٔ استفاده از کارت اعتباری قرض‌الحسنه را فراهم کند.

کتابنامه

ابن منظور (۱۴۰۵ق). *لسان العرب*. مصر: دار إحیاء التراث العربی، ج۴، ص۳۱.

احمدی، سعید (۱۳۹۱). امکان‌سنجی استفاده از کارت‌های اعتباری در بانکداری اسلامی با تکیه بر فقه امامیه، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه امام صادق علیه‌السلام.

پرندآور، مصطفی (۱۳۹۷). تحلیل وضعیت قرض‌الحسنه در ایران و ارائه راه‌کارهای احیای آن (پایان‌نامه کارشناسی ارشد)، دانشگاه عدالت: دانشکده اقتصاد.

خوانساری، رسول (۱۳۹۵). موانع توسعه صنعت کارت اعتباری بین‌المللی در ایران، *تازه‌های اقتصاد*، شماره ۱۱، پیاپی ۱۵۰، بهمن.

رفیعی، رمضانعلی (۱۳۸۵)، قرض‌الحسنه در فقه اسلامی و نظام بانکی، *مربیان*، شماره ۲۱، پاییز.

محرابی، لیلا (۱۴۰۳). *بررسی وضعیت قرض‌الحسنه در نظام بانکی کشور و راه‌های تقویت آن*. پژوهشکده پولی و بانکی، بهار.

موسویان، سید عباس (۱۳۸۲). ساختار مناسب صندوق‌های قرض‌الحسنه در شرایط کنونی. *تازه‌های اقتصاد*، شماره ۱۰۰، شهریور.

موسویان، سید عباس (۱۳۸۴). بررسی فقهی کارت‌های اعتباری در بانکداری بدون ربا. *اقتصاد اسلامی*، شماره ۲۰، سال پنجم، زمستان.

موسویان، سید عباس و احمدی، سعید (۱۳۹۰)، بررسی تطبیقی مدل‌های عملیاتی کارت اعتباری در بانکداری اسلامی. *اقتصاد اسلامی*، سال ۱۱، پاییز، شماره ۴۳.

موسویان، سید عباس و رواس قلعه‌جی، محمد (۱۳۸۳). کارت‌های اعتباری در پرتو فقه و شریعت. *اقتصاد اسلامی*، شماره ۱۴، سال چهارهم.

موسویان، سید عباس و میثمی، حسین (۱۳۹۳)، *بانکداری اسلامی؛ مبانی نظری، تجارب عملی*. پژوهشکده پولی و بانکی. ویراست سوم.

موسویان، سید عباس؛ میثمی، حسین (۱۳۹۷). *قرض‌الحسنه تعاونی در اسلام؛ الگوی جدید توسعه فعالیت‌های قرض‌الحسنه در کشور*. مؤسسه فرهنگی دانش و اندیشه معاصر. چاپ اول.

نظرپور، محمدنقی، مصطفی‌پور و همکاران (۱۳۹۵). کارت اعتباری بر اساس قرض‌الحسنه ابزاری در جهت توسعه بانکداری قرض‌الحسنه، *فصلنامه علمی-ترویجی اقتصاد و بانکداری اسلامی*، شماره چهاردهم، بهار.

Adil Manzoor Bakhshi (2006). *Developing a financial model for Islamic credit card for the UK*. In dissertation in international banking & finance, university of Salford.

Clifford, Geertz (1956). *The Rotating Credit Association*. A "Middle Rung" in Development.

Cochran, John A. (1971). *Money, banking, and the economy*. 2d ed. New York: Macmillan.

Hardekopf, Bill; John, Oldshue; Lynn, Oldshue (2008). *The credit card guidebook*. Understanding the complex world of credit cards: Hampton & Associates, Inc.

Khandker, Shahidur R.; Khalily, M.; Baqui A.; Samad, Hussain A. (2016). Beyond Ending Poverty. The Dynamics of Microfinance in Bangladesh: The World Bank.